ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

БОЄВА О. С.,
кандидат юридичних наук,
суддя
(Господарський суд Запорізької області)

УДК 349.2

ВИОКРЕМЛЕННЯ ІНСТИТУТУ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ: РЕАЛЬНІСТЬ СЬОГОДЕННЯ

Стаття присвячена питанням формування інституту судового захисту трудових прав. Наголошено на необхідності виокремлення інституту судового захисту трудових прав, роль якого зводиться до суцільного, відносно закінченого регулювання суспільних відносин у межах захисту прав та інтересів працівників, з більш вагомого за змістом – інституту захисту трудових прав.
Ключові слова: *судовий захист, трудові права, інститут захисту трудових прав, інститут судового захисту трудових прав, справа, суд, юрисдикція.*

Статья посвящена вопросам формирования института судебной защиты трудовых прав. Отмечена необходимость выделения института судебной защиты трудовых прав, роль которого сводится к повсеместному, относительно законченному регулированию общественных отношений в рамках защиты прав и интересов работников, с более значимого по содержанию – института защиты трудовых прав.
Ключевые слова: *судебная защита, трудовые права, институт защиты трудовых прав, институт судебной защиты трудовых прав, дело, суд, юрисдикция.*

The article focuses on the issue of labor rightsjudicial protectioninstitution creation. The necessity of its separation from the more general institution oflabor rightsis highlighted and it is stated that the role of such institution lies in the general, relatively complete regulation of social relations within the protection of the rights and interests of employees.
Key words: *judicial protection, labor rights, institute for the protection of labor rights, institute for the protection judicial of labor rights, case, court, jurisdiction.*

Вступ. За змістом статей 43–45 Конституції України в нашій державі гарантовані права людини: на працю; на належні, безпечні та здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом; заборонено використання примусової праці, праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах; надано гарантії на захист від незаконного звільнення та щодо своєчасного одержання винагороди за працю та на відпочинок, тобто Основним Законом прямо закріплені трудові права людини, які є невід'ємною складовою частиною основних прав людини [1].

Статтею 55 Конституції України передбачено, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право звертатися за захистом своїх прав

до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та в порядку, визначеному законом. Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Кожен має право будь-якими незабороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (Стаття 55 Конституції України в редакції Закону № 1401-VIII від 02.06.2016 р.) [2].

Додатковою гарантією захисту прав людини, в тому числі захисту трудових прав, є закріплення в частині 2 статті 124 Конституції України положення стосовно того, що юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи (в редакції Закону України № 1401-VIII від 02.06.2016 р.).

Вказані конституційні положення узгоджуються з приписами Загальної декларації прав людини 1948 р. [3], Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Європейська Конвенція з прав людини) [4], Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права 1966 р. [5], Європейської Соціальної Хартії [6], – щодо положення «кожен має право на судовий захист».

Україна, яка за статтею 1 своєї Конституції є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, дотримується цих міжнародних принципів. Зокрема, частиною 2 статті 8 Конституції України встановлено, що норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Відтак гарантія реалізації основних прав і свобод людини, в тому числі трудових прав, в Україні, яка проголошена правовою державою, полягає в можливості судового захисту цих прав.

Питання захисту трудових прав були предметом наукових досліджень Н.Б. Болотіної, В.С. Венедиктова, В.В. Жернакова, І.В. Зуба, М.І. Іншина, І.П. Лаврінчука, О.М. Обушенка, П.Д. Пилипенка, С.М. Прилипка, В.Г. Ротаня, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишевої, В.І. Щербини, та ін.

Судовому захисту трудових прав приділяли свою увагу: О.І. Антонюк, В.Ф. Бойко, І.М. Ваганова, М.І. Іншин, А.М. Колодій, В.В. Лазор, О.Є. Сонін, Ю.М. Тодика, О.М. Ярошенко.

Постановка завдання. Актуальність даного дослідження полягає в тому, що науковцями досліджувалися лише окремі питання, пов'язані з судовим захистом трудових прав як однією з форм, притаманних інституту захисту трудових прав та питання щодо засобів та способів захисту трудових прав. Також майже всі українські вчені (протягом 2000–2015 років) зазначали про необхідність формування інституту захисту трудових прав або про започаткування такого інституту. Натепер відсутні наукові праці, в яких би досліджувалися питання щодо формування (вірніше – щодо виокремлення) інституту судового захисту трудових прав.

Для того, щоб переконатися наскільки важливим є судовий захист трудових прав, слід привести статистичні дані.

Таблиця 1

Статистичні дані розгляду цивільних справ судами України по першій інстанції [7–10]

Кількість справ	2014 рік	2015 рік	2016 рік	1-й кварт. 2017 р.
Справи позовного провадження	799 538	805 994	749 764	296 579
В тому числі справ із трудових правовідносин (трудові спори)	28 185	21 658	19 377	7839
Задоволено позовних заяв із трудових спорів	13 240	10 543	9099	3692

Зменшення кількості справ із трудових спорів не свідчить про втрату актуальності судового розгляду таких справ, оскільки зменшення, по-перше, відбувається на тлі зменшення кількості інших справ позовного провадження, по-друге, відсутні статистичні дані про кількість справ, які виникають із трудових правовідносин та були вирішені в порядку наказного провадження, в порядку КАС України та господарськими судами (в межах провадження про банкрутство). За наявності всіх даних такі цифри мали б більш вражаючий характер.

З цієї таблиці вбачається, що відсоток трудових спорів відносно всіх спорів, що розглядалися судами першої інстанції в порядку позовного провадження, є практично стабільним (приблизно 2,6%–3,5%) протягом всього вказаного періоду часу, а відсоток задоволених позовів становить 46,9%–48,7%. До того ж слід вказати, що в Україні збільшено рівень мінімальної заробітної плати, а тому роботодавці, маючи на меті уникнення оподаткування в повному обсязі, в непоодиноких випадках виплачують тіньову зарплату (в так званих конвертах) або здійснюють працевлаштування без належного оформлення, і за таких умов працівники нерідко позбавлені можливості звернутися до суду з належним позовом у разі виникнення трудового спору. Саме тому статистичні дані не в повній мірі відображають кількість трудових спорів, які б мали вирішуватися в судовому порядку.

Проте навіть приведені в Таблиці № 1 статистичні дані свідчать про злободенність та актуальність опрацювання питань, пов'язаних із судовим захистом трудових прав та дослідження цих питань у ракурсі виокремлення інституту судового захисту трудових прав.

Автором даної статті раніше вже досліджувалися питання щодо формування інституту захисту трудових прав та висловлювалася думка, що натепер фактично сформувався і діє інститут захисту трудових прав. Можливість такого висновку обумовлена проведеним теоретичним дослідженням дефініції «інститут права» з точки зору забезпечення суцільного, відносно закінченого регулювання трудових відносин з питань, пов'язаних із захистом трудових прав [11].

Діючи за таким саме алгоритмом, дослідимо питання стосовно того, чи можливо стверджувати, що має місце виокремлення інституту судового захисту трудових прав із більш вагомого за змістом інституту захисту трудових прав.

Результати дослідження. Дефініція «правовий інститут» має різні формулювання, зокрема, найбільш вживаним є таке визначення, що інститут права – система юридичних норм, що регулюють певну групу однорідних суспільних відносин у межах галузі права [12, с. 38].

На думку П.М. Рабіновича, інститут права – це система юридичних норм, які регулюють певну групу однорідних суспільних відносин. Серед таких інститутів розрізняють галузеві та міжгалузеві (наприклад, інститут юридичної відповідальності за екологічні правопорушення тощо) [13, с. 125].

В академічному курсі теорії держави і права (за редакцією О.В. Зайчука та Н.М. Оніщенко) визначено, що інститут права – це сукупність відокремлених, взаємопов'язаних правових норм, що утворюють частину галузі права та регулюють певну сторону однорідних суспільних відносин <…> Інститут права відрізняється від галузі права передусім за обсягом правового регулювання, він регулює не всю сукупність якісно однорідних суспільних відносин, а лише їх окремі сторони <…> [14, с. 388].

З метою дослідження наявності ознак інституту судового захисту трудових прав за основу візьмемо наступне твердження: «<…> як певна сукупність норм права інститут права характеризується певними властивостями: регулятивністю (норми за змістом мають регулятивний характер), предметністю (присв'ячений регулюванню визначеного предмета – суспільних відносин) та галузевістю (створюється з норм, що належать лише до певної галузі права» [14].

Якщо виходити з вищевикладеного, то інституту судового захисту трудових прав притаманні саме такі властивості:

а) регулятивність (наприклад, норми права, викладені в КЗпП України у главах: XII «Праця жінок», XIII «Праця молоді», статті 21–34 Закону України «Про оплату праці» тощо мають регулятивний характер) [15, 16];

б) предметність (регулюють суспільні відносини у сфері праці стосовно захисту основних трудових прав або захисту прав певних категорій працівників). Таке регулювання відбувається на базі національного та міжнародного законодавства.

в) галузевість (матеріальні норми права, що стосуються захисту трудових прав, відносяться до галузі трудового права, а процесуальні норми права, за якими в разі необхідності може відбуватися захист трудових прав, мають міжгалузевий характер (у порядку ЦПК України, ГПК України, КАС України, в Конституційному Суді України, в Європейському суді з прав людини), а тому можливо розглядати захист трудових прав як комплексний інститут.

Вищевказане свідчить про те, що наявність значної кількість норм щодо захисту трудових прав у трудовому національному і міжнародному законодавстві й визначеність належної процесуальної регламентації в їх застосуванні відповідають властивостям, притаманним правовому інституту, а відтак можливо вважати, що інститут захисту трудових прав на теперішній час є сформованим.

Використовуючи такий підхід, проаналізуємо питання виокремлення інституту судового захисту трудових прав з точки зору функції або головного призначення такого інституту. Так, О.Ф Скакун вказує, що головне призначення інститутів права – в межах своєї групи однорідних суспільних відносин забезпечити суцільне, відносно закінчене регулювання [17, с. 248].

Для того, щоб з'ясувати, чи має місце в галузі трудового права такий інститут, який у межах однорідних (а саме – трудових відносин) забезпечує суцільне, відносно закінчене регулювання питань, пов'язаних із захистом трудових прав, слід нагадати, що на практиці захист таких прав (та/або інтересів) здійснюється в юрисдикційному або неюрисдикційному порядку. Важливо при цьому встановити, яким чином, за допомогою яких явищ або інших виявів у межах трудових відносин здійснюється захист трудових прав.

Широко вживаним є твердження, що форма – це втілення або вираження відповідного явища. Форми захисту трудових прав – це звернення працівників, права або інтереси яких порушено, до певних профспілкових організацій (які за змістом частини 3 статті 259 КЗпП України здійснюють громадський контроль за додержанням законодавства про працю), до комісії по трудових спорах (ст. ст. 221, 223 КЗпП України), до відповідних органів виконавчої влади (які у відповідності до вимог статей 259–260 КЗпП України здійснюють нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю або державний нагляд за охороною праці) та до суду (ст. ст. 221, 231 КЗпП України) [15].

Такі форми захисту трудових прав закріплені на законодавчому рівні, регламентовані підстави і межі їх застосування та передбачено, що відповідні суб'єкти, до яких звертаються працівники, мають відповідні повноваження щодо захисту трудових прав та щодо вимоги усунення порушень із боку роботодавця. Серед вказаних форм захисту трудових прав саме судовий захист є найбільш стародавньою формою захисту і відомий ще з часів Римської Імперії.

Питання генези інституту судового захисту трудових прав досліджувалися автором у деяких наукових статтях. Зокрема, автором було запропоновано умовний поділ на етапи (або періоди) розвитку інституту судового захисту трудових прав. Автор виділяє 12 таких періодів (починаючи з відображення в «Руській правді» прав найманих працівників у період існування держави Київська Русь (IX–XII ст.) та по теперішній час) [18-20].

Також слід зазначити, що судовий захист трудових прав є найбільш розповсюдженим та ефективним з огляду на те, що судові рішення є обов'язковими для виконання, а в разі ухилення роботодавця від виконання рішення суду застосовується процедура примусового виконання.

Повертаючись до твердження О.Ф Скакун щодо головного призначення інститутів права: «у межах своєї групи однорідних суспільних відносин забезпечити суцільне, відносно закінчене регулювання» [17, с. 248], висловимо думку, що наявність таких

усталених форм захисту трудових прав, як: а) звернення працівників, права або інтереси яких порушено, до певних профспілкових організацій; б) звернення працівників до комісії по трудових спорах; в) звернення працівників до відповідних органів виконавчої влади, які здійснюють нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю або державний нагляд за охороною праці; г) звернення працівників за захистом трудових прав до суду – свідчить про те, що процеси формування інституту захисту трудових прав відбулися, та має місце забезпечення вказаним правовим інститутом суцільного регулювання питань, пов'язаних з захистом трудових прав.

Слід відмітити, що призначення інституту захисту трудового права щодо забезпечення відносно закінченого регулювання однорідних (у даному випадку – трудових) суспільних відносин втілюється в тому, що існує механізм реалізації цього призначення – не тільки за нормами трудового законодавства, але й за відповідними нормами процесуального права.

Зазначимо, що судовий захист трудових прав передбачає застосування відповідних способів захисту. Проте діючим законодавством не передбачено перелік способів захисту, про що й зазначає О.Є. Сонін: «в чинному на цей час законодавстві про працю не існує жодного прямо встановленого або такого, що прямо випливає, правового припису, що закріплював би способи захисту трудових прав <…> зазвичай законодавець обмежується формулюванням певного правового припису, що закріплює те чи інше право учасника трудових правовідносин і вважає своє завдання врегулювання суспільних відносин виконаним повністю» [21, с. 176].

Найбільш повне відображення способів захисту містить стаття 16 ЦК України [22], а тому частіш за все під час судового захисту трудових прав застосовуються приписи цієї статті.

В узагальненому вигляді інститут судового захисту трудових прав має у своєму розпорядженні такі способи захисту, як: визнання права; визнання недійсними умов договору; визнання факту; поновлення на роботі; зміна дати та формулювання причин; позови про присудження; перетворювальні позови (тобто такі позови, які містять вимоги щодо зміни чи припинення спірних трудових правовідносин) [23, с. 478–479], [24, с. 143–144], [25, с. 97].

Вважаємо доцільним взяти до уваги твердження науковців стосовно того, що способами захисту є: 1) визнання умов трудового чи колективного договору недійсними; 2) визнання факту укладання трудового договору; 3) відновлення становища, яке існувало до порушення права; 4) відшкодування витрат; 5) відшкодування шкоди; 6) компенсація моральної шкоди; 7) компенсація витрат; 8) виплата матеріальної допомоги; 9) перерахування заробітної плати у зв'язку з індексацією; 10) укладання трудового договору; 11) зміна правовідношення; 12) розірвання трудового договору; 13) зміна формулювання причини звільнення; 14) укладання колективного договору; 15) визнання наказу, розпорядження або дій власника чи уповноваженого ним органу незаконними та інші способи, передбачені законодавством [26, с. 39].

Також є загальновідомим, що судовий захист трудових прав частіше здійснюється в порядку цивільного, господарського, адміністративного судочинства і в деяких випадках – Конституційним Судом України, а способи захисту визначені відповідним процесуальним законом, хоча й не в повній мірі. З цієї точки зору вбачається виокремлення інституту судового захисту трудових прав як міжгалузевого інституту.

Висновки. Отже, наявність чітко визначеної форми захисту трудових прав, а саме – судової форми захисту, притаманність цій формі певних способів захисту, а також існування значної кількості справ із трудових спорів, що розглядаються судами різних юрисдикцій, свідчить про формування інституту судового захисту трудових прав, роль якого зводиться (за Скакун О.Ф.) до суцільного, відносно закінченого регулювання суспільних (трудових) відносин у межах захисту прав та інтересів працівників.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. Відомості Верховної ради України. 1996. № 30. ст. 141.
2. Закон України № 1401-VIII від 02.06.2016 р. «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016. № 28. ст. 532.
3. Загальна декларація прав людини (Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04 листопада 1950 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995 004
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (от 16.12.1966 г.), ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042
6. Європейська Соціальна Хартія (переглянута), Страсбург, 03 травня 1996 рокую URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_062
7. Верховний Суд України. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2014 р. (за даними судової статистики). URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/08D6D81633314B66C2257E99003B23F0
8. Верховний Суд України. Стан здійснення судочинства в Україні у 2015 році. Збірник: статистичні дані, висновки та рекомендації за результатами спільного засідання представників органів судової влади України). URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/E099D00A118D129AC22580E40048EBA9
9. Верховний Суд України. Стан здійснення судочинства в Україні у 2016 році. Збірник: статистичні дані, висновки та рекомендації за результатами спільного засідання представників органів судової влади України. URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/06EAA6C32D8DE08AC22580E400490AFC
10. Верховний Суд України. Стан здійснення судочинства в Україні у І кварталі 2017 року. URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/F2E1A4A6EC11510 4C225812F00273F94]
11. Боєва О.С. Деякі аспекти формування інституту захисту трудових прав. Держава і право: Збірник наукових праць. Серія «Юридичні науки». Випуск 77. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К.: Видавництво «Юридична думка», 2017. С. 209–222.
12. Словничок юридичних термінів: навч. посіб. / уклад. В.П. Марчук. К.: МАУП, 2003. 128 с. ISBN 966-608-372-8.
13. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. Вид. 9-е, зі змінами. Львів: Край, 2007. 192 с.
14. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
15. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/322-08
16. Закон України «Про оплату праці» від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР- URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/108/95-вр
17. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Х.: Консум 2000. 618 с.
18. Боєва О.С. Генеза судового захисту трудових прав на українських землях в період з ІХ сторіччя до другої половини ХІХ сторіччя. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2016. № 21. С. 83–87.
19. Боева Е.С. Возникновение и развитие института судебной защиты трудовых прав на украинских землях. Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal) (Warszawa, Polska). 11, 2016. С. 145–149.
20. Боева Е.С. Развитие института защиты трудовых прав на украинских землях (вторая половина ХІХ века – начало ХХ века). Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal) (Warszawa, Polska). 9(13)/2016. С. 114–119.

21. Сонін О.Є. Щодо ефективності способів захисту трудових прав. Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць / кер. авт. кол. С.В. Ківалов; відп. за вип. Л.І. Кормич. Миколаїв: Вид-во «Іліон», 2009. Вип. 38. С. 175–179.

22. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. жовтень 2003. Ст. 356.

23. Сонін О.Є. Вимога про визнання права як спосіб захисту трудових прав працівників. Форум права. 2010. № 2. С. 477–481. URL: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/20102/10coetpp.pdf

24. Сонін О.Є. Система способів захисту прав працівників в разі незаконного звільнення з роботи. Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». 2006. Т. 19 (58). №. 3. С. 143–147.

25. Ваганова І.М. Поняття форми захисту та різновиди заходів захисту трудових прав працівників. Форум права. 2009. № 3. С. 94–99. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09vimtpp.pdf

26. Гетьманцева Н.Д., Козуб І.Т. Засіб, спосіб і форма захисту трудових прав. Адвокат / № 11 (110). 2009. С. 37–42.